

V. SOLOVJOVAS

[KOSMOGONINIS IR TEOGONINIS PROCESAI] *

Atpuolęs nuo dieviškosios vienybės, gamtos pasaulis egzistuoja kaip išsisklaidžiusių elementų chaosas. Išsisklaidžiusių, vienas kitam svetimų ir nepralaidžių elementų daugiariopumas pasireiškia realioje erdvėje. (...). Šioje išoriškumo būsenoje kiekviena atskira būtybė, kiekvienas elementas yra išstumiamas visų kitų, ir, priešindamiesi šiam išoriniam poveikiui, elementai užima tam tikrą apibrėžtą vietą, kurią ir stengiasi išsaugoti išimtinai sau, tuo būdu leisdami reikštis inertiškumo ir nepralaidumo jėgai. Tokioje mechaninėje elementų sąveikoje atsirandanti sudėtinga išorinių jėgų ir judėjimų sistema sudaro *medžiagos* pasaulį. Tačiau šis pasaulis nėra visiškai vienažūsių elementų visuma; kaip žinoma, kiekvienas realus elementas, kiekviena atskira esybė (atomas) turi savo ypatingą individualią esmę (idėją), ir jeigu dieviškoje tvarkoje visi tie elementai, papildydami vienas kitą, sudaro harmoningą ir suderintą organizmą, tai gamtos tvarkoje mes turime tą patį organizmą, realiai (*actu*) suskilusį, bet išsaugojusį savo idealią vienybę kaip paslėptą potencialią ir siekimą. Laipsniškas šio siekimo įkūnijimas, laipsniškas idealios visuotinės vienybės realizavimas yra pasaulinio proceso prasmė bei tikslas. Jeigu dieviškoje tvarkoje visa *amžinai yra* absoliutus organizmas, tai pagal gamtos buvimo dėsnį visa laipsniškai *tampa* tokiu organizmu laike¹.

Šio tampančio organizmo siela — pasaulio siela pasaulinio proceso pradžioje aktualiai nebeturi tos vienijančios, organizuojančios jėgos, kurią ji turėjo tik vienybėje su dieviškuoju pradū kaip jo įsisavintoja ir įkūnijimo pasaulyje tarpininkė; atskirta nuo jo, pati savaime ji yra tik neapibrėžtas visuotinės vienybės lūkestis, miglota, pasyvi visuotinės vienybės galimybė (potencija). Kaip neapibrėžtas siekimas, dar neturin-

* Versta iš: В. С. Соловьев, Чтения о богочеловечестве.— Собрание сочинений, изд. 2, т. 3, СПб., 1912, стр. 143—155. Vertė A. Šliogeris.

¹ Jeigu erdvė yra gamtos pasaulio išorinės vienybės forma ir mechaninės būtybių sąveikos sąlyga, tai laikas yra vidinio vienijimosi forma ir organinio pasaulio esamybės ryšio atkūrimo sąlyga, kuri gamtoje nėra duota būtinumo prasme, bet yra *pasiekiama*, t. y. kaip *procesas*.

tis jokio konkretaus turinio, pasaulio siela, arba natūra², pati savaime negali pasiekti to, ko ji siekia, t. y. visuotinės vienybės. Ji nesugeba iš savęs šios vienybės pagimdyti. Kad būtų suvienyti išsiaklaidę ir priešiški elementai, būtina kiekvienam iš jų nurodyti jo paskirtį, nustatyti teisingą kiekvieno elemento santykį su kitais — kitais žodžiais tariant, būtina ne tik tiesiog visa sujungti, bet sujungti apibrėžta teigiama forma. Ši visuotinės vienybės, arba visatos organizmo, forma egzistuoja dieve kaip amžinoji idėja; o pasaulyje, t. y. elementų, išsiveržusių iš vienybės, visumoje arba, tiksliau pasakius, šioje iš pat pradžių egzistuojančioje chaotiškoje būtyje, ši amžinoji absoliutaus organizmo idėja turi būti realizuota palapsniui, ir šios realizacijos siekimas, dievo siekimas įsikūnyti pasaulyje — siekimas bendros ir vieningos visumos ir todėl peržengiantis kiekvieno atskiro elemento ribas, — šis siekimas — viso, kas egzistuoja, judėjimo pradas bei vidinė gyvybė — ir yra tai, ką mes vadiname pasaulio siela. Ir jeigu, kaip sakytą, pati savaime pasaulio siela negali realizuotis, ji privalo ieškoti šio pavidalo kažkur kitur, ji gali surasti savo pavidalą tik tame, kas jį amžinai savyje turi, t. y. dieviškame prade, kuris, tokiu būdu, iškyla kaip aktyvus, kuriantis ir formuojantis pasaulinio proceso pradas.

Pats savaime dieviškasis pradas yra amžina visuotinė vienybė, esanti absoliučios ramybės bei nekintamumo būsenoje, bet iš jos išsiveržusio baigtinio pasaulio daugiariopumo atžvilgiu dieviškasis pradas iškyla kaip veikianti vienybės jėga — *Logos ad extra*. Savo skirtingumu daugiariopumo būtis sukyla prieš dieviškąją vienybę, neigia ją, tačiau dievybė, kaip visuotinės vienybės pradas, šiuo neigiančiu suskilusios būties poveikiu tik pažadinama teigiamam priešveiksmiui, savo vienijančios jėgos išskleidimui, pradžioje išorinio dėsnio, nustatančio elementų surimo ir skirtingumo ribą, o vėliau vykdančio naują teigiamą sujungimą absoliutaus organizmo, arba vidinės visuotinės vienybės forma.

Vadinasi, dieviškasis pradas čia (pasauliniame procese) reiškiasi kaip veikianti jėga absoliučios idėjos, siekiančios realizuotis bei įsikūnyti išsisklaidžiusių elementų chaose. Tokiu būdu čia dieviškasis pradas siekia to paties, kaip ir pasaulio siela, — dieviškosios idėjos įsikūnijimo arba viso, kas egzistuoja, sudievinimo (*theosis*), suteikiant absoliutaus organizmo pavidalą, — bet skirtumas čia tas, kad pasaulio siela, kaip pasyvi jėga, kaip grynasis siekimas, iš pradžių nežino, ko ji siekia, t. y. neturi visuotinės vienybės idėjos, o dieviškasis Logas, kaip teigiamas pradas, kaip veikianti ir formuojanti jėga, savyje turi ir atiduoda pasaulio sielai visuotinės vienybės idėją kaip tam tikrą formą. Pasauli-

² Lotynų k. žodis „*natura*“ (turinti gimtį) gana išraiškingas pasaulio sielą pažymėti, kadangi tikrovėje ji dar neegzistuoja tikrojo visuotinės vienybės subjekto pavidalu — šia prasme ji dar turi gimtį.

niame procese ir dieviškasis pradas, ir pasaulio siela reiškiasi kaip siekimas, tačiau dieviškojo prado siekimas — tai siekimas realizuoti, įkūnyti kitame tai, ką jis pats jau turi, ką žino, ką valdo, t. y. visuotinės vienybės idėją; o pasaulio sielos siekimas — gauti iš kito tai, ko ji dar savyje neturi, ir tai, kas gauta, įkūnyti tame, ką ji turi, su kuo ji surišta, t. y. materialioje būtyje, išsisklaidžiusių elementų chaose; bet kadangi siekimo tikslas tas pats — dieviškosios idėjos įsikūnijimas ir kadangi šio tikslo įgyvendinimas galimas tik bendrai veikiant dieviškajam pradui ir pasaulio sielai (nes dieviškasis pradas negali tiesiogiai realizuoti savo idėjos išsklaidytuose materialios būties elementuose, kurie yra jo atžvilgiu kažkas svetima ir priešinga, o pasaulio siela, kaip neturinti savyje vienybės pavidalo, negali tiesiogiai sujungti šių elementų), tai dieviškojo prado siekimas įkūnyti idėją virsta siekimu *susivienyti* su pasaulio siela, nes pastaroji turi įsikūnijimo *medžiagą*, ir pasaulio sielos siekimas realizuoti vienybę materialiuose elementuose virsta dieviškojo prado siekimu, nes pastarasis turi absoliučią šios vienybės *formą*.

Tokiu būdu dieviškosios idėjos įsikūnijimą pasaulyje, kaip viso pasaulio judėjimo tikslą, lemia dieviškojo prado susijungimas su pasaulio siela; beje, pirmasis yra veikiantis, sąlygojantis, kuriantis, arba apvaisinantis elementas, o pasaulio siela yra pasyvi jėga, priimanti idealų pradą ir jam atiduodanti materiją kaip vystymosi ir pilnutinio pasireiškimo terpę. Bet dabar gali kilti klausimas: kodėl šis dieviškojo prado susijungimas su pasaulio siela ir visatos organizmo kaip įkūnytos dieviškosios idėjos (Sofijos) gimimas — kodėl šis susijungimas ir gimimas neįvyksta iš karto, viename dieviškosios kūrybos akte? Kodėl pasaulio gyvenimas — tai sunkios pastangos ir vargai, kodėl gamta privalo išbandyti gimdymo kančias ir kodėl iki tol, kol bus sukurta tobula, atitinkanti idėją formą, kol gims tobulas ir amžinas organizmas, ji sukuria tiek biaučių, siaubingų išgamų, neišliekančių kovoje už būvį ir be pėdsakų išnykstančių? Kam visi tie gamtos išsimetėliai ir nelaikšiai (выкидыши и недоноски)? Kokiam tikslui dievas leidžia gamtai taip lėtai ir tokiomis nevykusiomis priemonėmis siekti galutinio tikslo? Kodėl apskritai dieviškosios idėjos realizavimas pasaulyje yra laipsniškas ir sudėtingas procesas, o ne paprastas aktas? Atsakyti į šį klausimą galima vienu žodžiu, išreiškiančiu tai, be ko negalima įsivaizduoti nei dievo, nei gamtos, — tas žodis yra *laisvė*. Laisvu pasaulio sielos aktu sujungiamas pasaulis atpuolė nuo dievybės ir suskilo į daugybę priešiškų elementų; ilgoje laisvų aktų eilėje visa ši maištaujanti daugybė privalo susitaikyti tarp savęs ir su dievu bei atgimti absoliutaus organizmo pavidalu. Jeigu visa, kas egzistuoja (gamtoje ar pasaulio sieloje), privalo susijungti su dievybe, — o tai ir yra visos būties tikslas, — tai ši vienybė, kad būtų tikra vienybė, turi būti abipusė, t. y. gimti ne tik iš dievo,

bet ir iš gamtos, būti pastarosios apraiška. Tačiau jos apraiška — visuotinė vienybė — negali būti viename tiesioginiame akte, kaip kad ji amžinai yra dieve: gamtoje, kuri tiesiogiai atsiskiria nuo dievo, priešingai, aktualioji būtis priklauso ne idealiai visuotinei vienybei, o materialiam išskirtinumui, joje visuotinė vienybė pasireiškia tik kaip grynasis siekimas, iš pradžių visai neapibrėžtas ir tuščias; visa chaoso būsenoje ir nieko vienybėje, vadinasi, visa, kas yra ne vienybės būsenoje, gali tik savo siekimo dėka *per eiti* prie vienybės ir pereiti palaipsniui; kadangi iš pat pradžių pasaulio siela visai nepažįsta visuotinės vienybės, ji siekia pastarosios nesąmoningai, kaip akla jėga, ji veržiasi prie jos kaip prie kažko kito; šio kito turinys pasaulio sielai yra kažkas visai svetima ir nežinoma, ir jeigu šis turinys, t. y. visuotinė vienybė, savo pilnatve būtų iš karto jai perduotas arba praneštas, tokiu atveju tas turinys jai atrodytų kaip išorinis *faktas*, kaip kažkas lemtinga ir primesta prievartos būdu; o kad turėtų tą turinį kaip laisvą idėją, ji privalo pati jį užvaldyti ir įsisavinti, t. y. nuo savo tuštumos ir neapibrėžtumo pereiti prie vis pilnesnių ir pilnesnių visuotinės vienybės apibrėžimų. Šitoks yra bendrasis pasaulio proceso pagrindas.

Po eilės išorinių dieviškojo prado susijungimų su pasaulio siela ir išorinių dieviškosios idėjos (visuotinės vienybės) apraiškų gamtos pasaulyje, pradėdant pačiu paprasčiausiu, bendriausiu ir išoriškiausiu pasireiškimu visuotinės traukos dėsnio pavidalu, pagal kurį visa, kas egzistuoja, nesąmoningu, aklu potraukiu siekia vienas kito, toliau pereidamas vis prie sudėtingesnių susijungimo pavidalų, pasireiškiančių, pavyzdžiui, kūnų cheminio giminingumo dėsniais, pagal kuriuos (dėsnius) jau ne kiekvienas jungiasi su kiekvienu, bet jau apibrėžti kūnai jungiasi su apibrėžtais tam tikrais (kiekvienam) santykiais,— toliau pereidamas prie dar sudėtingesnės ir kartu labiau individualios vienybės formos, su kuria mes susiduriame augalų ir gyvūnų organizmų sandaroje bei gyvenime, kur gamtos vienybės pradai, arba pasaulio siela, jau seniai, nors vis dar nepilnai ir tik išoriškai, įsikūnija tam tikruose nekinamuose dariniuose, surišančiuose materialius elementus į tam tikrą pastovią ir tvirtą visumą, savyje jau turinčią pavidalą ir savo gyvenimo tvarką,— kosmogoninis procesas baigiasi tobuliausio — žmogiškojo — organizmo sukūrimu. Progresyvi šio proceso sklaida paaikškinama tokiu būdu. Iš pradžių pasaulio siela, kaip grynasis neturiningas visuotinės vienybės siekimas, pirmiausia gali gauti šią vienybę pačiu bendriausiu ir neapibrėžtu pavidalu (visuotinės traukos dėsnis). Tai jau yra tam tikras realus, tačiau vis dar grynai abstraktus ir tuščias vienybės pavidalas, ir, vadinasi, pasaulio siela čia jau tam tikru būdu įsikūnija. Tačiau šia vienybės forma pasaulio siela neapsiriboja (не покрывается), nes ji yra ne šios, bet absoliučios vienybės potencialija. Todėl ji iš naujo sie-

kia, bet jau ne kaip grynoji potencija, o kaip potencija, daugiau ar mažiau jau realizuota (pirmuoju bendru vienybės pavidalu), ir, vadinasi, siekia ne apskritai vienybės, bet kažkokios naujos, jai dar nežinomos vienybės, kuri gali ją geriau patenkinti, negu ta, kurią ji turi. Savo ruožtu pasaulio proceso aktyvusis pradas (dieviškasis Logas), dabar turėdamas prieš save pasaulio sielą jau ne kaip grynąją potenciją, bet kaip tam tikru būdu realizuotą potenciją, būtent kaip realią traukiančių viena kitą elementarių jėgų vienybę, gali susijungti su ja tam tikru nauju, jau labiau apibrėžtu būdu ir per ją pagimdyti tam tikrą labiau sudėtingą ir gilų pasaulio elementų ryšį, kuriam ankstesnis, jau realizuotas ryšys yra reali bazė, arba materiali terpė. Šioje naujoje proceso pakopoje pasaulio siela pasireiškia tobulesniu vienybės pavidalu, ji pilniau realizuota; bet kadangi ir šis naujasis pavidalas dar neišreiškia absoliučios vienybės, atsiranda naujas siekimas, kuriam išikūnyti prieš tai pasiektas vienybės pavidalas savo ruožtu sudaro materialų pagrindą, ir t. t. Tokių nuoseklių pakopų pasaulio procese galima išskirti labai daug; mes nurodysime tik tris pagrindines šio proceso epochas: pirmoji, kada kosminė materija sutraukiama viešpatuojančios traukos jėgos į milžiniškus kosminius kūnus — žvaigždžių, arba astralinė epocha; antroji, kada tie kūnai tampa labiau sudėtingų jėgų (t. y. pasaulio vienybės formų) — šilumos, šviesos, magnetizmo, elektros, chemizmo — vystymosi pagrindu ir tuo pat metu pasidalina į tokią sudėtingą ir harmoningą kūnų sistemą, kaip mūsų saulės sistema; ir pagaliau trečioji epocha, kada tokios sistemos ribose koks nors jau išryškėjęs jos individualus narys (kaip mūsų žemė) tampa materialiu pagrindu tokių darinių, kuriuose vietoje iki tol viešpatavusio svarios, neskaidrios materijos priešpastatymo amžinai judriam bei persiskverbiančiam eteriui, kaip grynajai vienybės sferai, atsiranda konkretus vienijančios formos susiliejimas su jos įveiktais materialiais elementais, t. y. *organinė gyvybė*.

Pasibaigus visam šitam kosmogoniniam procesui, kuriame dieviškasis pradas, vis glaudžiau ir glaudžiau susijungdamas su pasaulio siela, vis daugiau ir daugiau įveikia chaotišką materiją ir pagaliau suteikia jai tobulą žmogaus organizmo pavidalą (tokiu būdu gamtoje sukuriamas išorinis apvalkalas dieviškajai idėjai); prasideda naujas pačios šios idėjos, kaip vidinės visuotinės vienybės, vystymosi procesas, *sąmonės* ir laisvos veiklos pavidalu.

Žmoguje pasaulio siela pirmą kartą susijungia su dieviškuoju Logu sąmonėje, kuri yra grynoji visuotinės vienybės forma. Realiai būdamas tik viena iš daugelio gamtos būtybių, žmogus, savo sąmone sugebėdamas suvokti viso, kas egzistuoja, prasmę (λόγος), ryšį ir protą, idėjoje reiškiasi kaip *visa* ir šia prasme yra antroji visuotinė vienybė, dievo atvaizdas. Žmoguje gamta perauga save ir pereina (sąmonėje) į absoliu-

čios būties sritį. Suvokdamas ir turėdamas savo sąmonėje amžinąją dievo idėją ir kartu tikrąją savo kilme ir egzistencija neatskiriama susietas su gamta, žmogus yra natūralus tarpininkas tarp dievo ir materialios būties, dieviškojo prado, viską vienijančio į stichiškąjį daugiariopumą, laidininkas, visatos tvarkytojas bei organizatorius. Šis vaidmuo, pradžioje priklausęs pasaulio sielai, kuri yra amžinoji žmonija, žmogaus, kaip gamtinės būtybės, dėka gali pirmą kartą iš tikrųjų įsikūnyti gamtos tvarkoje. Nes visos kitos būtybės, pagimdytos kosminio proceso, turi savyje *actu* tik vieną, gamtinį materialųjį pradą, o dieviškoji idėja Logo veikloje yra tik išorinis dėsnis, išorinės būties pavidalas, jiems primestas natūralaus būtinumo, bet šios idėjos jie nesuvokia kaip jiems būdingo dalyko; čia tarp atskiros, baigtinės būties ir universalios esybės nėra vidinio susitaikymo, „visa“ yra tik išorinis įstatymas „šitam“; tik žmogus vienintelis išsiskiria iš visų tvarinių, iš tikrųjų egzistuoja kaip „šitas“, o suvokdamas save idėjoje kaip „visa“. Taigi žmogus, neapribotas vienu pradą, bet turėdamas savyje, pirma, materialios būties stichijas, jį surišančias su gamtos pasauliu, turėdamas, antra, idealų visuotinės vienybės suvokimą, kuris jį suriša su dievu, neapsiribodamas, trečia, nei vienu, nei kitu, žmogus reiškiasi kaip laisvas „aš“, sugebantis vienaip ar kitaip apspręsti save dviejų savo esybės pusių atžvilgiu, sugebantis nusilenkti vienai ar kitai pusei, įtvirtinti save vienoje ar kitoje sferoje. Jeigu savo idealioje sąmonėje žmogus turi dievo *paveikslą*, tai žmogus priklauso nuo idėjos taip pat besąlygiškai, kaip ir nuo „fakto“, šis formalus žmogaus „aš“ beribiškumas ir yra dievo *atvaizdas*. Žmogus ne tik turi tą pačią vidutinę gyvenimo esmę — visuotinę vienybę, kurią turi ir dievas, žmogus disponuoja laisve ją turėti kaip dievas, t. y. žmogus gali pats panorėti būti kaip dievas. Pradžioje jis turi šią esmę dievo dėka, nes žmogaus tiesioginis suvokimas sąlygojamas tos esmės per vidinį žmogaus proto sutapimą su dieviškuoju Logu. Tačiau žmogus (arba pasaulio siela jame), būdamas beribis, nesitenkina ta pasyvia vienybe. Jis trokšta turėti dieviškąją esmę pats per save, nori pats ją užvaldyti arba įsisavinti. Kad turėtų ją pats per save, o ne tik dievo dėka, žmogus teigia save atskirai nuo dievo, už dievo, atpuola arba atsiskiria nuo dievo savo sąmonėje, kaip anksčiau pasaulio siela atsiskyrė nuo dievo visa savo būtimi.

Tačiau, sukildamas prieš dieviškąjį visuotinės vienybės pradą, išstumdamas jį iš savo sąmonės, žmogus patenka materialiojo prado valdžion, nes žmogus nepriklausė nuo pastarojo tik dėl to, jog turėjo atramos tašką pirmajame,— nepriklausė nuo gamtos fakto valdžios vien dieviškosios idėjos jėga: išstumdamas ją iš savęs, jis pats tampa tik faktu, iš viešpataujančio gamtos pasaulio centro virsta viena iš daugelio gamtos būtybių, iš „visa“ centro tampa tik „šituo“. Jeigu anksčiau, kaip

dvasinis pasaulio centras, savo siela jis apimdavo visą gamtą ir gyvenimo su ja vieną gyvenimą, ją mylėjo ir suprato, dėl to ir valdė, tai dabar, teigdamas savo savastį (самость), viskam uždarydamas savo sielą, jis pasijunta esąs svetimame ir priešiškame pasaulyje, kuris jau nešneka su juo suprantama kalba ir pats jau nesupranta ir neklauso jo žodžių. Jeigu anksčiau žmogus suvokė visuotinę organišką visa ko ryšį ir šis ryšys (visuotinės vienybės idėja) sudarė jo sąmonės turinį, tai dabar, nebeturėdamas šio ryšio savyje, žmogus praranda organizuojantį savo vidinio pasaulio pradą — žmogaus dvasios pasaulis tampa chaotiškas. Kuriantys pradai, kurie veikia išorinėje gamtoje ir žmogaus sąmonėje buvo pasiekę savo vidinę vienybę, ją vėl praranda. Sąmonė tampa grynąja forma, ieškančia savo turinio. Šis turinys čia yra kažkas išoriška, ką sąmonė dar privalo įsisavinti. Šis sąmonės atliekamas vidinis absoliutaus turinio įsisavinimas (būtinai laispsniškas) yra naujas procesas, kurio subjektas yra pasaulio siela, įgavusi realios, pajungtos natūraliajai tvarkai žmonijos pavidalą. Blogio pradai, t. y. egoistinė savitaiga, nubloškusi visa, kas egzistuoja, į pirmą pradžio chaoso būseną ir tik iš paviršiaus įveikta kosminiame procese, dabar vėl iškyla nauju pavidalu (kaip laisvas individualaus žmogaus veikimas ir iš naujo prasižėdimo proceso tikslas) vidinis dorovinis šio pikto prado įveikimas.

Pasaulio siela, žmoguje susijungusi su dieviškuoju pradą, įveikusi išorinės gamtinės būties rėmus ir sutelkusi visą gamtą idealioje laisvos žmogaus dvasios vienybėje,— laisvu tos pačios dvasios aktu iš naujo praranda savo vidinį ryšį su absoliučia būtybe ir gamtinės žmonijos pavidalu patenka materialaus prado valdžion ir tik absoliutiniu sąmonės pavidalu išsaugo naujo vidinio susijungimo su dievybe galimybę (potenciją). Kaip bendro pasaulinio (kosmogoninio) proceso pradžioje pasaulio siela reiškiasi grynąja vienybės potencialija, neturinčia jokio apibrėžto turinio (nes tikrovėje viešpatuoja chaosas), taip ir čia, žmogiškojo, arba istorinio, proceso pradžioje, žmogaus sąmonė (t. y. pasaulio siela, pasiekusi sąmonės pavidalą) reiškiasi grynąja idealios visuotinės vienybės potencialija, o visa tikrovė plėtojasi kaip chaosas atskirų gamtos reiškinių, kuriuos sąmonė suvokia išoriniais erdvės bei laiko ir mechaninio priežastingumo pavidalais, neturinčiais vidinės vienybės bei ryšio. Sąmonei, praradusiai vidinę vienybę dieviškoje dvasioje, darosi priimama tik ta išorinė vienybė, kuri gimsta kosminės dieviškojo Logo ir pasaulio sielos, kaip pasaulio proceso materijos, sąveikoje. Žmonijos sąmonė siekia atgaivinti savyje tuos apibrėžtos vienybės pavidalus, kuriuos jau sukūrė kosmogoninis procesas medžiaginėje gamtoje; o pastarosios vienijančios jėgos (Demiurgo ir pasaulio sielos tvariniai) dabar reiškiasi sąmonėje ją apibrėžiančių, suteikiančių jai turinį pradų pavidalu. Šie pradai palaipsniui išsirutulioja ir viešpatuoja ne tik kaip iš-

orinio pasaulio, bet ir pačios sąmonės valdovai, kaip tikri *dievai*. Tokiu būdu šis naujasis procesas pirmiausia yra teogoninis procesas, ne ta, suprantama, prasme, kad tie viešpataujantys pradai esą sukuriami pačiame procese, kaip žmogaus vaizduotės tvariniai,— mes žinome, kad šitie pradai kosminių jėgų pavidalu egzistuoja iki žmogaus,— bet šituo pavidalu jie dar ne dievai (nes nėra dievų be garbintojų); dievais jie tampa tik žmogaus sąmonėje, kuri juos pripažįsta, patekdama jų valdžion, kai atsiskiria nuo vieningojo dieviškojo centro. Kadangi teogoninio proceso išeities taškas ir sąlygojantys pradai iš esmės tie patys, kaip ir kosminiame procese, o skiriasi tik sąmonės forma³, tai reikia manyti, jog šie du procesai yra iš esmės analogiški. Ir iš tikrųjų, net tie nepakankami ir paviršutiniški duomenys apie teogoninį procesą, kuriuos mes turime (t. y. senovės mitologijos vystymasis), duoda pagrindą įžvelgti analogiją tarp kosmogoninio ir teogoninio procesų. Kaip pirmasis praeina tris epochas: astralinę, kurioje medžiaginių elementų chaosas, valdomas traukos jėgos, susitvarko į daugelį kosminių kūnų; soliarinę, kurioje šie kūnai susitvarko į sudėtingas ir harmoningas sistemas (iš kurių mums egzistuoja tik viena — mūsų saulės sistema), ir pagaliau telūrinę epochą, kada pačios saulės sistemos ribose tam tikras išsiskyres kūnas (mūsų žemė) tampa sudėtingesnių ir labiau diferencijuotų vienybės pavidalų, kuriais reiškiasi organiškasis pasaulio sielos gyvenimas, vystymosi pagrindas,— panašiai ir teogoniniame procese skiriame tris epochas: 1) kada pasaulio vienybė atsiveria įgimtai žmonijos sąmonei astraliniu pavidalu ir dieviškasis pradas garbinamas kaip ugninis dangaus kariaunos valdovas — žvaigždžių garbinimo, arba cabeizmo epocha; šios epochos viešpataujantis dievas iškyla susvetimėjusiai dieviškosios sferos atžvilgiu sąmonei kaip esybė neišmatuojamai aukšta, nepalyginama su žmogumi ir dėl to svetima, nesuprantama ir siaubinga; savo begaline didybe ji reikalauja visiško nuolankumo, nieko nepakenčia šalia savęs, ji despotiška,— tai visiško uždarumo ir inertiškumo dievas, priešiškas gyvybei ir kūrybai,— tai Chronas, ryjantis savo vaikus, tai Molochas, deginantis žmogaus vaikus; pergyvenusį tūkstantmečius ir šiek tiek sušvelnintą šio dangaus despoto pavidalą atpažįstame musulmonų Alache. Apsėsta šia dieviškąja jėga, sąmonė stengiasi sunaikinti bet kokią laisvą žmogiškųjų jėgų judrumą, gyvenimo formų įvairumą, bet kokią kultūrinę pažangą. Tačiau neilgai gali tenkintis vi-sažmogiškoji sąmonė šia didinga, bet skurdžia ir dykia vienatve, ir ne-

³ Tiksliau apibrėžiant, materialiosios gamtos kuriantieji pradai, joje egzistuojančios ir veikiančios vienybės jėgos, kurias žmogaus dvasia iš pradžių turėjo savyje ir po savi-mi kaip savo pagrindą (nes ir žmogaus sąmonė genetiškai atsirado tame pačiame pasauliniame procese) — tos jėgos dabar (dėl žmogaus smukimo) veikia už jo bei virš jo ir palaipsniui skverbiasi į sąmonę (teogoniniame procese), užvaldydamos žmogų aukščiau-siųjų, arba dieviškųjų, jėgų pavidalu.

užilgo įkandin nejudraus ir nekintančio žvaigždėto dangaus dievo pasirodo amžinai judrus ir besikeičiantis, kenčiantis ir nugalintis, geras ir šviesus dievas — saulė. Po astralinės religijos seka soliarinė religija: visas senovės tautas tam tikroje jų religinės sąmonės epochoje valdo šviesaus saulės dievo, iš pradžių kovojančio, atliekančio šaunius žygdarbius (Krišna, Melkartas, Herkulis), vėliau kenčiančio, prieš nugalėto ir mirstančio (Oziris, Atis, Adonis) ir pagaliau atgimstančio ir nugalinto priešus (Mitra, Persėjas, Apolonas) vaizdinus. Bet, kaip ir fiziniame pasaulyje, saulė yra ne tik šviesos, bet ir organinės gyvybės šaltinis, taip ir religinė sąmonė natūraliai pereina nuo šviesos prie žemės organinės gyvybės dievo (Šiva, Dionizas). Čia dieviškasis pradus iškyla kaip gamtinio organinio proceso už žmogaus ir pačiame žmoguje pradus; vienybės idėja (pastovus religijos turinys) prisiima gimininės organinės gyvybės vienybės pavidalą ir ypatingą religinę reikšmę įgauna tas natūralus aktas, kuriuo ši vienybė palaikoma, visur senovės pasaulyje tam tikru metu įkandin soliarinio kulto atsiranda ir kovoja su juo dėl pirmavimo falinis kultas — gimininio proceso religija, tų aktų ir tų organų sudievinimas, kurie tarnauja šiai giminės vienybei.

Siose faluso religijose žmogaus siela, iš pradžių pajungta tolimoms dangaus šviesulių jėgoms ir visaapimančioje žvaigždėto dangaus begalybėje įzvelgusi tiesioginį dievybės begalinumą ir vienybę, vėliau perėjusi prie artimesnės ir labiau veiksmingos saulės šviesos jėgos ir tame geradariškame šviesulyje, kuris buvo fizinio pasaulio centras, regėjusi aiškų dievybės, kaip centrinio veikiančiojo visatos prado, paveikslą, — faluso religijose siela pagaliau sugrįžta prie savo materialaus prado ir aukščiausią pasaulinio ryšio reiškimosi pavidalą atranda sudėtingoje gimininės organinės gyvybės vienybėje. Čia individuali žmogaus siela paklūsta ir meldžiasi natūraliam žmonijos gyvenimui — giminės gyvenimui. Bet šis giminės gyvenimas, ši giminės vienybė palaikoma tik nuolat atsinaujinančio gimimo proceso, šl vienybė, individualios sielos realiai niekada nerealizuojama (nes giminės gyvenimas palaikomas individualaus gyvenimo sąskaita, o pastarasis yra absorbuojamas, taigi giminės gyvenimas yra individo mirtis), — blogoji, neigiančioji giminės gyvenimo vienybė negali patenkinti pasaulio sielos, kuri žmoguje jau pasiekė vidinės, teigiančios vienybės būseną.

Kaip kosmogoninis procesas baigėsi sąmoningos žmogiškos būtybės atsiradimu, taip teogoninio proceso rezultatas yra žmogaus sielos, kaip dvasiško, laisvo nuo gamtos dievų valdžios, sugebančio suvokti savyje dieviškąją pradžią tiesiogiai, o ne tik per kosminius pavidalus, savęs suvokimas. Šis žmogaus savimonės išlaisvinimas ir laipsniškas žmogaus sudvasinimas, iš vidaus įsisavinant ir plėtojant dieviškąją pradžią, jau yra tiesiogine prasme žmonijos istorijos procesas.